

ЛАСКАВО ПРОШУ...

...до світу римських імператорів. Дехто з них, як-от Калігула й Нерон, навіть у наш час є уособленням надмірності, жорстокості й неприхованого садизму. Інші, на кшталт «філософа-імператора» Марка Аврелія з його «Роздумами» (чи радше «Нотатками для себе», так я їх називатиму), залишили по собі праці, що досі є світовими бестселерами. Деякі імператори майже невідомі, навіть серед фахівців. Хто знає Дідія Юліана, який усього на кілька тижнів придбав собі місце на троні, коли 193 року імператорська гвардія продала імперію з аукціону тому, хто запропонував найвищу ціну?

Книга «Імператор Риму» досліджує факти й вигадки стосовно правителів давньоримського світу, аналізуючи, чим вони займалися, навіть це робили та чому розповіді про них мають таке химерне, часом навіть моторошне забарвлення. У книзі розглянуто важливі питання влади, корупції та змови. А ще в ній ідеться про повсякденні реалії життя імператорів. Що й де вони їли? З ким спали? Як подорожували?

У цій книзі трапляється чимало людей, які не були імператорами (та й не прагнули цього), але робили можливим саме існування імператорської системи. Це обачні аристократи, кухарі-раби, старанні секретарі, придворні блазні й навіть лікар, який зцілив одного молодого принца від тонзиліту. А ще нам трапляється чимало жінок і чоловіків, які приходили до правителя зі своїми проблемами (великими й малими), від втраченого спадку до падіння горщика з вікон горішнього поверху, що мало фатальні наслідки.

А втім, до наведеного вище переліку головних дійових осіб увійшли майже тридцять імператорів (разом із дружинами), які правили Римською імперією від Юлія Цезаря (вбитого 44 року до н. е.) до Александра Севера (вбитого 235 року). Їм відведено відносно невелику роль у моїй попередній книзі «S.P.Q.R.»*, що містить історію

* S.P.Q.R. — аббревіатура латинського вислову «Senatus Populus Quiritium Romanus» («Сенат і громадяни Риму»). Мері Берд. S.P.Q.R. Історія Давнього Риму / Пер. з лат. О. Дем'янчука. — Київ: Букшеф, 2024. — 496 с. — Тут і далі — прим. пер.

розвитку Риму протягом тисячі років від VIII століття до н. е. до III століття н. е. Для цього була вагома причина. У I столітті до н. е., за життя першого імператора Августа, було остаточно запроваджено систему одноосібного правління. Відтоді за 250 років мало що змінилося: Римська імперія майже не розросталася, керували нею більш-менш однаково, а політичне життя в самому Римі проходило за тим самим загальним сценарієм. Однак тепер я хочу зосередити увагу саме на імператорах цього періоду. Я не розглядатиму діяльність кожного з них по черзі й не зупинятимуся надовго на таких імператорах, як Дідій Юліан. Безперечно, я не очікую, що читачі триматимуть у голові кожного окремого правителя. Зазвичай їх ніхто не запам'ятовує, тому вище для довідки подано зручний покажчик, який містить повний перелік дійових осіб і стисло інформацію про них. Натомість я спробую з'ясувати, що *означало* бути римським імператором. Поставлю кілька важливих запитань щодо того, як насправді вони правили величезною територією, що номінально була під їхнім контролем, як із ними взаємодіяли піддані та чи зможемо ми колись збагнути, що вони відчували, посідаючи трон.

У книзі «Імператор Риму» менше психопатів, ніж можна було б очікувати з огляду на те, як зображають імператорський Рим у художніх фільмах. Не заперечуватиму, що в нашому розумінні римський світ є майже немислимо жорстоким середовищем передчасної смерті. Якщо залишити осторонь сотні тисяч невинних жертв чуми, безглузких війн та руйнування стадіонів, убивство було там головним способом вирішення суперечок, політичних та інших. «Коридори влади», як і чимало інших, скромніших коридорів у Римі, завжди були заплановані кров'ю. Проте існування Римської імперії як системи не мало б сенсу, якби нею правили тільки божевільні автократи. Мене більше цікавить, як саме виникли всі ці історії про божевільня, як насправді велися справи в імперії та на чому ґрунтувалися побоювання римлян стосовно того, що імператорська система влади — не так кривавий лад (вони цього очікували), як химерна, страхітлива дистопія, побудована на обмані й шахрайстві.

Правління жодного імператора не відображає страхів перед дистопією більше, ніж правління напівзабутого Елагабала, якого час від часу повертають до життя. Саме з нього ми й почнемо книгу «Імператор Риму».

Мері Берд, Кембридж, грудень 2022 року

ПРОЛОГ

ВЕЧЕРЯ З ЕЛАГАБАЛОМ

Смертельно небезпечний господар

Елагабал — сирійський підліток, який був імператором Риму від 218 року до вбивства 222 року, а ще, як відомо, дивакуватим і винахідливим господарем вечірок, що час від часу вдавався мало не до садистських витівок. Стародавні автори стверджують, що його меню було надзвичайно вигадливим. Іноді вся їжа мала певний колір, скажімо, зелений чи синій. В інших випадках до столу подавали делікатеси (як-от копита верблюда чи мозок фламінго), які були екзотичними або відразливими навіть за високими римськими стандартами, а домашніх собак годували гусячою печінкою. Деколи Елагабал задовольняв своє огидне (чи юнацьке) почуття гумору, запрошуючи на вечерю «тематичних» гостей: по вісім лисих або однооких чоловіків, вісім чоловіків із грижею чи вісім товстунів, яких піднімали на глум, коли ті не могли всістися на одному обідньому ложі.

Серед витівок Елагабала під час трапез були подушки-пустушки (перші в західній культурі), які поступово здувалися під гостями, й ті зрештою опинялися на підлозі; подроблені страви з воску або скла, які подавали найменш важливим учасникам вечері, що змушені були весь вечір бурчати животами, дивлячись, як ліпші за них смакують справжню їжу. А ще були ручні леви, леопарди й ведмеді, яких випускали серед гостей, що відсипалися після бурхливої ночі. Для декого з них це була така несподіванка, що вони, прокинувшись, помирили не від нападу звірів, а від переляку. Такою самою смертельно небезпечною була ще одна витівка Елагабала, яка полонила уяву художника

XIX століття Лоуренса Альма-Тадема*. Одного разу він нібито засипав гостей такою кількістю пелюсток квітів, що вони почали задихатися під ними (іл. 1).

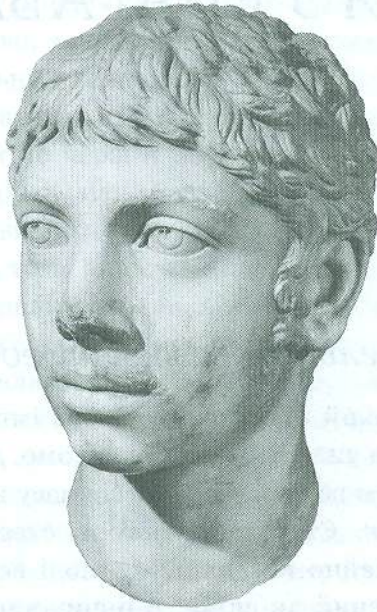

Рис. 1. Мармуровий скульптурний портрет Елагабала.

Юний імператор (усього-на-всього підліток, зображений із довгими бакенбардами й лише натяком на вуса) навряд чи схожий на чудовисько, яким він постає в літературних творах про його правління.

Вади цього імператора не обмежуються сумнівною манерою поведінки в ролі господаря. Він був аж такий схильний до екстравагантності, що ніколи не одягав ту саму пару взуття двічі (тут на думку спадає Імельда Маркос, колишня «перша леді» Філіппін, яка нібито ховала в шафах понад три тисячі пар взуття). Крім того, з властивою йому розбещеністю й марнотратством Елагабал засипав літні сади снігом і кригою з гір, а рибу їв лише тоді, коли був за тисячі кілометрів від моря. А ще він знехтував релігійними правилами пристойності, *одружившись* із весталкою, однією з найшанованіших римських жриць,

* Лоуренс Альма-Тадема 1888 року написав картину «Троянди Геліогабала», де зобразив групу учасників бенкету, яких імператор засипав пелюстками троянд.